Klassikern:

OM PEDAGOGIK OCH PROPAGANDA I ARKEOLOGISKA MUSEER

Carl-Axel Moberg

Pedagogik och propaganda är två populära ord. De ingår båda i allra högsta grad i museimäns ordförråd. Ofta verkar det som om de ansågs beteckna en och samma sak i musealt arbete – eller åtminstone varandra ytterst närliggande ting. Men noga besett bör de snarare kunna användas för att ge namn åt två djupt olika tendenser. Skillnaden gäller syftet och inriktningen – inte de tekniska medlen och förfaringssätten.

Det är i den religiösa föreställningsvärlden som ordet propaganda ursprungligen har fått sin särskilda betydelse. Jesuitorden lär ha givit det dess innebörd av utbredandet av den enda "rätta" tron med hjälp av alla medel som leder till framgång. Som utbredandets korrelat medföljer undanträngandet av de "oriktiga" åskådningarna – den medvetna horisontförträngningen i förlitande på auktoritetens omdöme.

Pedagogik har med skolning och uppföstran att göra. Den är den rådande uppfattningens tjänare – men auktoritativ är den endast om den sistnämnda är auktoritativ. De följande sidorna är skrivna i den övertygelsen, att *vi* är ense om att uppföstran och undervisning bör vara motsatsen till auktoritativ, ge hjälp till mångsidig orientering, öva förmågan till kritiskt bedömande, vidga perspektiven i stället för att tränga hop dem. Den som har helt och hållet annan uppfattning har intet att hämta här, utan kan avbryta läsningen nu.

Om man använder ordet pedagogik i sådan mening, räcker inte den välkända hart när standardiserade beskrivningen på vad som gör ett museum "pedagogiskt": överskådlighet, rikliga och lättförståeliga förklaringar, sammanhängande linje, att samlingen verkligen berättar, har något att lära ut. Ty de museala uttrycksmedlen kan lika väl användas både i pedagogiskt och propagandistiskt syfte. En välgjord utställning som har alla dessa egenskaper kan vara god propaganda, men dålig pedagogik – eller omvänt. Huruvida den är god inte bara tekniskt utan också ur pedagogisk synpunkt, betingas av *vad* den lär ut.

Låt oss granska dessa frågor något närmare. Vi skall hålla oss till arkeologiska museer. Även arkeologiska museer har visserligen ofta i större eller mindre utsträckning funktionen att liksom konstmuseerna ge estetiska upplevelser. Men här är det fråga om deras primära egenskaper såsom kunskapsförmedlare. Ar-

172 keologiskt i ordets egentliga betydelse är ett museum ej genom att det äger ett arkeologiskt material, utan endast i den mån dess *verksamhet* har med arkeologisk vetenskap att göra.

Det skulle inte vara svårt att nämna ganska talrika exempel på vad som ligger på ena eller andra sidan om gränsen mellan pedagogik och propaganda i sådana museer. Om något av de enstaka exempel som här skall ges, inte är konstruerat, utan hämtats från (delvis redan försvunna) detaljer i Historiska museet i Stockholm, är det inte därför att detta skulle intaga någon markerad särställning ur dessa synpunkter, annat än därigenom att 1943 års djärva och genom positiva och negativa erfarenheter fruktbärande utställningsexperiment ställde så många frågor på sin spets. Men författaren är tacksam för att där ha fått tillfälle att skaffa sig någon erfarenhet av hur museibesökare av olika slag arbetar – inte minst läraren eller den intresserade skoleleven med anteckningsbok i handen. Det är intressant, men ibland också skrämmande, att bevittna vilken förkrossande auktoritet sådana besökare kan tillmäta de upplysningar, som museet lämnar.

Lättast att urskilja är givetvis den politiska eller på annat sätt i dessa sammanhang osakliga propagandan, sådan som den ofta manifesterat sig, såsom i många tyska museers nationalistiska presentation av Tysklands och dess grannländers forntid, för att ta ett exempel utifrån.

Det är emellertid inte sådana företeelser som *politisk propaganda* i museer, vilka man främst vill fästa uppmärksamheten på här. Detta är förhållandevis obehövt eftersom de är relativt lättare att urskilja. Mindre iögonenfallande är vad man skulle vilja benämna *vetenskaplig propaganda* – den som föreligger, när en uppfattning, ett betraktelsesätt tillåts verka på besökaren under markant gynnsammare för-

utsättningar än andra. Vetenskaplig propaganda skulle det till exempel vara, om man i en museistad upplystes om att "vid denna tidpunkt invandrade från söder ett folk av boskapsskötande nomader, vilka talade ett indoeuropeiskt språk". Det är acceptabel pedagogik, om besökaren får veta att "det finns olika meningar om båtyxkulturens ursprung och i vilken utsträckning den uppbars av invandrande folk; enligt en uppfattning finns det skäl för att dess bärare skulle ha talat ett indoeuropeiskt språk". Men det skulle vara bättre pedagogik, om man fick en något fyligare orientering om viktigare olika uppfattningar.

På liknande sätt kan man till den pedagogiska sidan föra en etikett, där det står att den första jordbrukskulturen sannolikt fördes hit av invandrare, medan exempelvis uppgifter om namn och regeringsår för den kung i ett svenskt forntidsrike, som skulle ligga i en bestämd järnåldersgrav, otvivelaktigt skulle höra hemma i propagandan – liksom en oreserverad upplysning att "under den sista istiden levde människor på en smal isfri kustremsa i Nordskandinavien".

Det sistnämnda skulle på sätt och vis också kunna gälla en presentation av en svårläst och debatterad runinskrift med endast ett av de översättningsförslag, som föreligger, utan ett uttryckligt ord om att det finns en diskussion och alternativ. En antydan härom kan dock anses vara gjord om översättaren namnges: "Enligt N.N. översättning"; den uppmärksamme besökaren har då åtminstone fått en chans att ana att andra runologer översatt på annat sätt.

Över huvud taget skulle naturligtvis inte litet av god pedagogisk effekt kunna vinnas med så enkla medel som ett i ögonen fallande omnämnande, att "denna utställning är ordnad av N.N. och återger hans personliga

uppfattning av de svårlösta och mycket diskuterade frågorna kring detta slag av fynd”.

Det kan naturligtvis vara av olika och stundom mycket respektabla skäl, som vissa även karakteristiska delar av det arkeologiska materialet från en epok eller en kulturgrupp inte visas för museipubliken, utan endast ett speciellt urval av vissa arter av det framhävs. Det kan dock röra sig om missriktad estetik – de många ”fula” sakerna får inte störa de färre ”vackra” eller ”slående” (kanske med veckotidningsutgivarnas vanliga försvar ”att publiken vill ha det så”). Men det *kan* framför allt också vara ett mer eller mindre medvetet hävdande av en forskningsriktnings övertygelse att endast det utvalda materialet är av större intresse; och i så fall kan man ha att göra med vetenskaplig propaganda. Det är under alla omständigheter inte god museal pedagogik, bland annat därför att det kan inge besökare förakt för sådana ”vardagsfynd” som de kanske själva skulle kunna hjälpa till med att skydda eller bärja, om blott museet ej tillslutit deras ögon.

De nämnda exemplen kan illustrera, hur museimannen i varje fas av sitt arbete kan ställas inför valet mellan den propagandistiska eller den pedagogiska vägen. Propagandistisk ensidighet kan åstadkommas både genom tendentiöst urval av det material, som skall ställas ut; genom sättet att sammanställa; genom förtigande eller undanskjutande av avvikande åsikter, när vad som utställs skall förklaras, skriftligen på etiketter eller i vägledning etc., muntligen vid demonstrationer eller i föredrag, radio etc. Hit hör på sätt och vis även den medvetna ”urlakningen”, intill innehållslöshet, av vad som meddelas, därför att man vill undvika ”controversial matters” – för att inte behöva ta ställning. ”Man kan inte oroa eller förvirra publiken med sådant.” Resultatet kan, medvetet eller omedvetet, bli en ur

pedagogisk synpunkt otillräcklig redovisning för underlaget till vad som framställles. Den som löper störst risk att förfalla till dessa olika slag av ensidighet är nog ofta den, som *tar* om fynden. En museilektor kan lätt bli propagandist i stället för pedagog.

Det avgörande för vad som sker i museet i dessa avseenden är naturligtvis museimannens personliga läggning och erfarenhet. Bakgrunden till en propagandistisk utställning *kan* vara otillräcklig orientering hos utställaren – något som borde beaktas i den mer eller mindre eviga diskussionen om vetenskapligt kontra musealt i utbildningen. Ty med grundligare vetenskaplig förankring *kan* följa större respekt för problemen, och mera intresse för att ställa museipubliken inför dem. Valet mellan pedagogisk eller propagandistisk utställningslinje bör inte vara svårt, om man anser att bland det, som museet skall verka för, även ingår sådant som orientering om och respekt för det vetenskapliga vardagsarbetet, för strävan till objektivitet, för tålmod och vilja att gå till grunden med frågor – och för modet att deklarerat när man ej kunnat nå den. Här ligger en väsentlig del av de arkeologiska museernas tillfälle att göra en insats i centrala delar av bildningsarbetet – med möjlighet att verka långt utöver de speciellt arkeologiska intressegränserna.

Nu vet visserligen alla, att det finns även högt förtjänta forskare, som är främmande för tanken att någon annan än de själva skulle kunna ha rätt. Är de museimän blir deras utställningar automatiskt propaganda för deras egna uppfattningar; andras bekämpas aktivt eller, framför allt, förtigs.

Även om sådana arkeologers skrifter ger uttryck för samma självhävdande inställning, är detta inte på samma sätt ödesdigert som deras museala verksamhet kan bli. Här spelar

174 kritiken in. De vet av erfarenhet, hur de än ogillar det, att deras skrifter kan komma att kritiseras. Också när de yttrar sig muntligen kan de möta motinlägg. Men i sitt museum är en sådan arkeolog ganska trygg. Det finns nästan ingen på *innehållet* i utställningar inriktad, öppen museikritik. Och sådana propagandaåtgärder, som består i tendentiös gallring av det material, som visas för allmänheten, är dessutom ofta nästan omärkliga annat än för fackmän med mycket grundlig orientering i fynden. Om någon kritik skulle riktas mot vad museet förkunnar, kan den avspisas med det vanliga motskålet att "visst vet vi att det är mer invecklat än det framställs här, och att det finns olika åsikter, men man kan inte göra det så inkrånglat för icke-fackmän". Man erinrar sig en äldre statsvetenskapares sarkastiska anmärkning när han i en polemik ställdes inför samma argument. Den löd ungefär så här: "Jag har för min del aldrig kunnat inse, varför någonting skulle bli lättare att förstå genom att framställas annorlunda än det verkligen förhåller sig". Naturligtvis har varje museum lov att söka välja sin publik, välja vem det vill vända sig till. Men de principiella kraven på god pedagogik lär förbli desamma vilka besökare valet än faller på.

Det går inte att generellt säga vad "ett museum skall vara till". Men ett vetenskapligt

arbetande arkeologiskt museum har uppenbarligen till uppgift att verka för mera vetande. Dess samlingar skall dels användas till att skaffa fram mer vetande, genom att materialet utökas samt hålls tillgängligt för fri forskning i original och genom publikationer och genom att det bearbetas. Dels skall de utnyttjas för att sprida vetande. Medlen därtill – utställande av fynden och förklaring av dem genom skrift, bild och talat ord – kan användas i olika riktning, pedagogiskt eller propagandistiskt.

Propagandavägen är otvivelaktigt den breda vägen, lättast att gå, den som kan göras mest inbringande i besöksstatistiken, för den som menar att det är viktigare hur många personer som går in i museet än hur mycket vetande som passerar ut ur det.

De som vill gå den väg som här kallats den pedagogiska, ställs inför den stora och stundom till synes hopplösa uppgiften att bidra till att hålla frågandet vid makt, att påminna om problemen, om begränsningen i vetandets möjlighet, att slå vakt om det fruktbärande tvivlet i en värld full av auktoritet – av politisk, religiös, pedagogisk, teknisk-naturvetenskaplig "vi-vet-det-inställning".

Dessa sidor har skrivits för att hävda, icke att den vägen är den enda, men att den är en väg som förtjänar en viss – propaganda...

"...att vara en nödvändig främling. Man kan ha skäl att känna sig som främling; när man har till yrke att forska om människor som man inte längre kan göra något som helst för; när det finns så mycket att göra bland de levande och för de kommande.

Men vi levande är för få och för speciella. Studium bara av oss skulle ge för snäv bild av arten människans möjligheter och omöjligheter.

Nuet är så kort, ger för korta perspektiv; och vi behöver så långa tidsperspektiv för eftertanke framåt.

Det kan bli lättare om vi släpper in tanken på och kunskapen om de gångna tiderna i vårt medvetande.

Och sist men inte minst: de levandes föreställningar om de döda är viktiga beståndsdelar i de levandes ideologi och politiska syn; därför är kritisk belysning av dessa föreställningar och deras verklighetsförankring inte betydelselös.

Den kritiske belysaren av sådant är en nödvändig främling."

Carl-Axel Moberg (Den långa stubinen, 1977)